

УДК 342.7

МОТКОВА О.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто специфіку конституційно-правового механізму реалізації та захисту прав людини. Надано загальну характеристику даного механізму і розкрито його сутність.

Ключові слова: права людини, механізм реалізації прав людини, механізм захисту прав людини.

В статье рассмотрена специфика конституционно-правового механизма реализации и защиты прав человека. Предоставлена общая характеристика данного механизма, и раскрыта его сущность.

Ключевые слова: права человека, механизм реализации прав человека, механизм защиты прав человека.

The article deals with the specifics of the constitutional and legal mechanism for the implementation and protection of human rights. The general description of this mechanism is given and its essence is revealed.

Key words: human rights, mechanism for the implementation of human rights, mechanism for protecting human rights.

Постановка проблеми. У статті 21 Конституції України закріплено, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

В юридичній науці відсутній однозначний підхід до визначення понять «механізм реалізації прав людини» та «механізм захисту прав людини» та окреслення складових таких механізмів. Зазначене породжує неточності в законотворчій та правозастосовній практиці.

Аналіз останніх досліджень. Під час написання статті використовувались наукові праці Л. Воеводіна, В. Крусса, М. Рагозіна, О. Снежко, Т. Бабкової, К. Гасанова та інших.

Постановка завдання. Мета – надати авторське визначення понять «механізм реалізації прав людини» та «механізм захисту прав людини», виокремити структуру таких механізмів.

Результати дослідження. Зміст права людини складають у тому числі юридичні можливості, які забезпечують реалізацію інтересів носія суб'єктивного права. Тобто механізм реалізації суб'єктивного права є невід'ємним та обов'язковим елементом, який забезпечує можливість людини обирати вид та міру своєї поведінки в межах певних правовідносин.

В юридичній науці відсутній однозначний підхід до визначення поняття «механізм реалізації прав людини».

На думку Л. Воеводіна, такі терміни, як «володіння», «користування», «здійснення» і «реалізація», в цілому відображають суть процесу реалізації права, а «тому вони можуть вживатися як рівнозначні [1, с. 224].

Як зазначає В. Крусс, варто відмовитися від вживання правових категорій «реалізація» або «здійснення» основних прав у тих випадках, коли йдеться про користування суб'єктивними правами. Формулювання «реалізація права» етимологічно суперечить властивості невичерпності окремого суб'єктивного права, адже внаслідок реалізації права останнє має зникнути, тобто здійснитися, вичерпатися. У понятті «здійснення» домінує зміст втілення в практичній дійсності, переходу можливого в суще. Так, усі права, які закріплені в Конституції, здійснені в момент її прийняття, і лише внаслідок набуття чинності в суб'єктів-носіїв з'явилась практична можливість користуватися ними [2, с. 19].

У цілому здійснення розуміють як запровадження, втілення в життя, «робити що-небудь дійсним, реальним» [4, с. 541].

Для розмежування понять «здійснення права» та «реалізація права» звертаємося до чинного законодавства України.

Так, для прикладу, в ч. 1 ст. 12 Цивільного кодексу України закріплено, що особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд.

Стаття 20 Цивільного кодексу України встановлює загальні засади здійснення права на захист та визначає в частині 1, що право на захист особа здійснює на власний розсуд.

Проте в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про здійснення права власності в багатоквартирному будинку» встановлено, що предметом регулювання цього Закону є відносини, що виникають у процесі реалізації прав та виконання обов'язків власників квартир та нежитлових приміщень як співвласників багатоквартирного будинку.

Окрім зазначеного, відповідно до преамбули Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» цей Закон регулює правові, майнові, економічні, соціальні, організаційні питання щодо особливостей забезпечення реалізації конституційного права на житло громадян.

Натомість розділ IV Закону України «Про доступ до публічної інформації» має назву «Реалізація права на доступ до інформації за інформаційним запитом» та містить норми, що регулюють порядок оформлення запиту, його розгляду на надання відповіді.

Так, у випадку втілення права самостійно законодавець використовує поняття «здійснення», натомість коли йдеться про порядок або забезпечення такого права, використовується поняття «реалізація».

Аналіз викладеного дає підстави для висновку про те, що здійснення права має місце тоді, коли особа-носіє такого права самостійно вчиняє дії, спрямовані на забезпечення суб'єктивних інтересів як результату.

Про реалізацію права йдеться в тому випадку, коли для досягнення суб'єктивного інтересу необхідно вчинення окремих юридичних дій й іншими зобов'язаними на те суб'єктами.

Так, поняття «механізм реалізації прав людини» можливо розглядати в об'єктивному та суб'єктивному значенні.

Під механізмом реалізації прав людини в суб'єктивному значенні варто розуміти юридичні дії особи-носія такого права, які полягають в активній поведінці з метою забезпечення суб'єктивних інтересів, гарантованих Конституцією. Механізм реалізації права, що забезпечується безпосередньо його носієм, є здійсненням такого права.

В об'єктивному значенні механізм реалізації прав людини є процесом, що являє собою сукупність юридичних дій особи-носія такого права та інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин, що врегульовані нормами права, супроводжуються наявністю відповідних юридичних фактів та мають на меті забезпечення гарантованих Конституцією суб'єктивних інтересів.

Тобто механізм реалізації права людини існує з метою досягнення певних благ – забезпечення суб'єктивних інтересів, що є складовою частиною відповідного права людини.

Структура механізму реалізації права людини – це сукупність взаємопов'язаних та взаємообов'язкових елементів, які у своїй сукупності забезпечують досягнення суб'єктивних інтересів унаслідок реалізації права людини.

Такими елементами є:

1) суб'єкт – носій права, який наділений правоздатністю, достатньою для реалізації певного права;

2) суб'єктивне право, яке може як бути закріпленим у конституційно-правовій нормі, так і бути похідним від такого. Згідно із ч. 1 ст. 22 Конституції України права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Буквальне тлумачення зазначеної норми дає підстави для висновку про те, що Конституцією закріплено основні права людини, проте останні підлягають розширеному тлумаченню;

3) норми права, які регулюють порядок реалізації права людини;

4) юридичний факт, який є початковим для реалізації права: дія або подія, яка спонукає суб'єкта – носія права до його реалізації;

5) юридичні дії суб'єкта – носія права, спрямовані на реалізацію останнього та вчинені з метою забезпечення суб'єктивних інтересів;

6) юридичні дії інших зобов'язаних суб'єктів, що вчиняються з метою забезпечення можливості реалізації такого права: такими діями, зокрема, є здійснення своїх обов'язків суб'єктами владних повноважень. До даної категорії відноситься і бездіяльність інших осіб, яка є обов'язковою згідно з вимогами законодавства;

7) юридичні факти, які супроводжують реалізацію права та є наслідком вчинення певних юридичних дій особою – носієм права та іншими зобов'язаними суб'єктами.

Зазначені елементи у своїй сукупності забезпечують дію механізму реалізації прав людини, кінцевим юридичним фактом якого є забезпечення суб'єктивних інтересів носія такого права.

Проте реалізоване право людини не є безумовно існуючим юридичним фактом. Натомість сам процес реалізації такого права, як і юридичний факт, що є наслідком його реалізації, потребують захисту, тобто вжиття певних заходів для його забезпечення.

На думку М. Рагозіна, юридичний механізм захисту прав людини – це можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод, а також система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи. Система органів, які захищають і гарантують права людини: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів; центральні та місцеві органи державної виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; органи міліції; служба безпеки; прокуратура; суд [3].

О. Снежко зазначає, що конституційний механізм захисту прав і свобод являє собою певну систему органів, засобів, закріплених у конституції держави, що забезпечують найбільш повний і ефективний захист прав і свобод людини і громадянина [5, с. 5].

Отже, під механізмом захисту прав людини пропонуємо розуміти сукупність взаємозалежних елементів, які являють собою передбачені законодавством заходи та засоби превентивного та компенсаційного характеру, що спрямовані на забезпечення можливості реалізації права людини, попередження посягань на таке право або на поновлення права людини у випадку його порушення.

Так, дія механізму захисту права людини може бути спрямована на:

1) забезпечення можливості реалізації права людини, тобто усунення перешкод у процесі досягнення суб'єктивних інтересів носієм такого права. Іншими словами, забезпечення можливості реалізації права людини є засобом захисту оспорюваних прав;

2) попередження посягань на право людини, що досягається застосуванням заходів превентивного характеру та спрямоване на забезпечення рівня правопорядку в державі;

3) поновлення права людини у випадку його порушення, що досягається заходами компенсаційного характеру та спрямоване на відновлення становища людини, яке існувало до делікту.

Структура механізму захисту права людини – це система взаємопов'язаних та взаємообов'язкових елементів, які у своїй сукупності забезпечують реалізацію права людини, попередження посягань на таке право або відновлення права людини у випадку, якщо відбулось його порушення.

Такими елементами є:

1) суб'єкт – носій права, який наділений правоздатністю, достатньою для ініціювання захисту певного права;

2) суб'єктивне право, яке підлягає захисту: таке право може потребувати захисту в процесі його реалізації (тобто є оспорюваним, а тому потребує усунення перешкод);

3) суб'єкти, які уповноважені законом вчиняти дії для захисту порушеного права: тобто учасники правовідносин, які виникли внаслідок необхідності вжиття певних заходів захисту права. Таких суб'єктів можна поділити на: – зобов'язаних суб'єктів (органи державної влади, місцевого самоврядування та їх посадові особи, до повноважень яких належить захист прав людини) – це громадські інститути, діяльність яких спрямована на забезпечення захисту прав людини (громадські організації, спілки, профспілки та інші об'єднання громадян). Залежно від юрисдикції таких суб'єктів вони є: – національними – повноваження яких поширюються на територію України; – міжнародними – повноваження яких поширюються на територію певних міждержавних утворень;

4) норми права, які регулюють порядок захисту права людини та компетенції відповідних зобов'язаних суб'єктів;

5) юридичний факт, який є підставою для виникнення потреби в захисті права: дія іншого суб'єкта або подія, яка або перешкоджає реалізації права, або порушує його;

6) заходи та засоби, що вживаються та використовуються з метою захисту права людини. Останні поділяються на: а) юридичні дії суб'єкта – носія права: такі дії можуть вчинятись особою самостійно (без звернення до уповноважених органів) або ж полягають в ініціації вжиття заходів захисту права (звернення до уповноважених органів та громадських інститутів та сприяння в вжитті відповідних заходів захисту права); б) юридичні дії інших зобов'язаних суб'єктів або уповноважених законом суб'єктів, що вчиняються з метою захисту права людини: такими діями,

в першу чергу, є виконання своїх обов'язків та реалізація повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, а також вчинення певних дій громадськими інститутами, що спрямовані на захист прав людини;

7) юридичні факти, які супроводжують захист права та є наслідком вчинення певних юридичних дій особою – носієм права та іншими суб'єктами таких правовідносин.

Зазначені елементи у своїй сукупності забезпечують дію механізму захисту прав людини, кінцевим юридичним фактом якого є або усунення перешкод у реалізації суб'єктивного права, або відновлення порушеного права людини.

Висновки. Отже, детальне виокремлення елементів механізмів реалізації та захисту прав людини дає можливість їх ефективного використання в правозастосовній практиці та позитивно впливає на законотворчу діяльність.

Список використаних джерел:

1. Воеводин Л.Д. Социально-правовой механизм осуществления прав, свобод и обязанностей граждан и место в нем правоприменения / Л.Д. Воеводин // Правоприменение в Советском государстве. – М., 1985. – С. 160.
2. Крусс В.И. К теории пользования конституционными правами / В.И. Крусс // Государство и право. – 2004. – № 6. – С. 19–20.
3. Рагозін М. Вчимося демократії Уроки громадянської освіти / М. Рагозін. – Видавництво «Донбас». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iem.donntu.edu.ua/doc/soz/ragozin_uchim_de_mokr/part51.htm.
4. Словник української мови: в 11 томах. – Том 3, 1972.
5. Снежко О.А. Конституционные основы государственной защиты прав и свобод человека и гражданина в РФ: автор. дис. ... канд. юрид. наук / О.А. Снежко. – Саратов: Изд. Сарат. гос. ун-та, 1999. – 20 с.